

ЕТНІЧНА ПОЛІТИКА СТОСОВНО РУСИНІВ В УМОВАХ УГОРСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ДРУГОЇ СІВТОВОЇ ВІЙНИ

У статті доведено, що політика угорського уряду в економічній, суспільно-політичній та духовній сферах життя на Закарпатті була спрямована на гальмування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття, та на утвердження панівного становища угорської етнотрупи. Українська ідентичність закарпатців (етнічна, мовна, культурна) піддавалася шаленому політичному та психологічному тиску.

Ключові слова: русини, етнічна політика, угорська окупація Закарпаття, етнокультурна самосвідомість.

Населення Закарпаття відзначається слабкою політизацією. Все ж упродовж останніх двадцяти років в його середовищі спостерігається активізація русинського руху. Його представники вимагають від органів державної влади прирівняти цей субетнос українського народу у правах до окремої національності, зокрема, визнання русинської мови як самостійної і утворення окремого державного осередку – автономної республіки Підкарпатська Русь.

Без сумніву, питання про визнання русинів як окремої національності у складі української держави є заполітизованим, і ця проблема вимагає об'єктивного дослідження. Незважаючи на входження українців до складу різних іноземних держав, вони пройшли тривалий історико-культурний період від самоназви русини до усвідомлення себе органічною частиною українського народу. Наведений у статті матеріал може засвідчити безперервність історико-культурних зв'язків Закарпаття в період угорської окупації зі східнослов'янськими землями і прослідкувати внесок закарпатських русинів у розвиток духовної культури населення Українських Карпат.

Важливість вивчення згадуваної проблеми полягає також у тому, що й досі вона не стала предметом ґрунтовного розгляду в українській та зарубіжній історіографії. Місцю та ролі етнічної ідентичності та етнічної самоідентифікації як її складової приділено значну увагу в працях О. Картунова та О. Майбороди, І. Кресіної, М. Панчука, С. Римаренка; М. Шульги, А. Орлова, А. Пономарьова; І. Оніщенко, М. Обушного, Т. Рудницької, Б. Попова та ін. За останні п'ятнадцять років історія, традиційна матеріальна і духовна культура русинів були об'єктом досліджень українських учених. Проте проблеми ідентифікації русинів, стан етнічності, особливості етнокультурних самоідентифікацій, політичних чинників, зумовлених докорінними перетвореннями українського суспільства досліджувався недостатньо. Усе це зумовило мету і завдання даної розвідки.

Якщо в етнополітичному житті Закарпаття у складі Чехословаччини, а потім Карпатської України утвердився українофільський напрям, то від угорської окупації даний напрям почав занепадати. Вже з перших днів цієї окупації пануючий режим жорстоко розправлявся з прихильниками і провідниками Карпатської України, а її захисники – вояки «Карпатської січі» – загинули у збройних змаганнях з окупантами або потрапили в полон [1, с. 135]. Свідомих прихильників ідеї українства арештовували, масово створювалися тюрми і табори у багатьох містечках Закарпаття. Так, у таборі Вар'юлопоша в Угорщині у квітні 1939 року перебувало близько 1200 закарпатців [2, с. 23]. Загалом в перші місяці угорської окупації в Закарпатті загинуло 4,5 тис. чоловік та 2000 було кинуто в концентраційні табори [3, с. 299].

Угорським окупаційним режимом почали практикуватися перевірки благонадійності інтелігенції краю. Вчителі, лікарі, інженери, культурні діячі, садівники – усі, хто працював на різних посадах в органах управління за часів Чехословаччини, змушені були пройти жорна спеціально створених комісій. Чотири такі спеціально проінструктовані комісії були утворені в січні 1940 р. В одному зі списків осіб, які пройшли таку комісію, фігурувало 142 викладачі, з них русинів – 84 особи, українців – 35 осіб, євреїв – 11 осіб, угорців – 10 осіб, німців – 2 особи. В результаті «роботи» комісії благонадійними з них було визнано тільки 92 особи. Серед неблагонадійних та сумнівних виявилися 31 особа, причетна до українського руху, 5 – прихильників «Карпатської січі» та 2 російські

емігранти [4]. Загалом, такі комісії мали винести вирoki 2500 вкладачам навчальних закладів Закарпаття [5]. Звичайно, без роботи і, відповідно, засобів до життя залишилася значна частина національно свідомих українців, більшість з яких офіційно ідентифікувала себе русинами. Також, щоб не поширювали антиугорські настрої у краю, Міністерство внутрішніх справ вирішило «протягом шести тижнів перевести всіх чехословацьких залізничників русинської національності або тих, що співчують їм, на посади в суто угорські краї» [6, с. 95]. Державні органи перевіряли всіх жителів Закарпаття, хто і до яких товариств чи політичних партій належав, які функції виконував впродовж 1918–1939 рр., незалежно від етнічного складу населення, який був на той час досить таки різноманітний. Серед 725 925 жителів краю українців/русинів нараховувалося 450 925, угорців – 115 805, євреїв – 95 008, чехів і словаків – 34 511, німців – 13 804, румунів – 12 777, інших – 25 27 осіб [7, с. 131].

Хоча угорці становили 16 % населення Закарпаття, офіційний Будапешт проводив політику повної мадяризації краю за будь-яку ціну, щоб і згадки не залишилося від державного укладу попереднього двадцятиріччя. Угорська влада всілякими засобами пропагувала тезу про окремішність місцевого слов'янського населення і від українців, і від росіян. Своєрідно трактувалася дискусія щодо етноніму закарпатців, – їх офіційна влада ідентифікувала угрорусами, або карпаторосами, аргументуючи тим, що етнонім «русин» є надто скомпрометованим, тобто він повністю ствердився як синонім поняття «українець» [8, с. 2]. А етнонім «українець» узагалі було заборонено вживати, наполегливо і плановірно дискредитувалася українська мова, посилювалася цензура, згорталася видавнича діяльність, вилучалися україномовні книжки.

Правлячий режим усвідомлював величезне значення мови у процесі етнокультурної самосвідомості українців Закарпаття і тому всіляко сприяв і заохочував входженню російської мови у краю. Так, найперше було заохочено до вивчення російської мови грошовими преміями угорських жандармів. Регентський комісар угорського уряду М. Козма усіяко пропагував угрорусизм, запевняв, що не угорська мова стоїть на перешкоді утвердження самоідентифікації закарпатців, а українська, вбачаючи у користванні русинами української мови асиміляційні процеси [9, с. 99].

З метою мадяризації краю на захопленій території створювалися цілі організації, які діяли паралельно з угорським урядом. Подібна організація «Угорець за угорця», утворена 1938 р., матеріально заохочувала жителів Закарпаття до визнання угорських порядків. Продуктові набори своїм прихильникам з-поміж жителів краю, які вони роздавали, були перев'язані стрічками червоно-біло-зеленого кольору державного прапора Угорщини. Також відпочивати на озеро Балатон було відправлено 300 дітей «руської національності», виділялися гроші на розвиток домашніх промислів, дозволялося закарпатцям виїжджати на тимчасові заробітки вглиб Угорщини. Це мало сприяти більш лояльному ставленню закарпатців до угорських окупантів [9, с. 28].

Відома своїми діями на підтримку угорського уряду молодіжна воєнізована організація «Левенте». У 1939 р. весь персонал діючих на Закарпатті шкіл був переведений у підпорядкування проводу «Левенте» [10, с. 52], структурами якої було пронизане і все Закарпаття. Учителі змушені були під керівництвом інструкторів цієї організації організовувати обов'язкову військову підготовку як можливого резерву угорської армії.

Серед інших організацій проугорського спрямування назвемо «Союз підкарпатських бойових товаришів ім. М. Верчені», «Культурне товариство імені Івана Куртяка» та «Підкарпатське товариство наук». Засноване 26 січня 1941 р., товариство задекларувало аполітичність, однак насправді зусилля науковців спрямовувалися на обґрунтування тези про окремішність русинів Закарпаття від українців та росіян. Цей політичний підтекст і характеризував наукові праці та навчальні посібники, журнали і часописи, культурно-просвітню роботу товариства [9, с. 171]. У «Союзі підкарпатських бойових товаришів ім. М. Верчені» та «Культурному товаристві імені Івана Куртяка» знайшли прихисток особи, котрі завжди обстоювали ідею державної єдності Закарпаття й Угорщини.

Відразу після захоплення краю угорський уряд розпочав вести пропаганду автономії Закарпаття. Однак, відверто шовіністична, спрямована на повну інкорпорацію окупованих земель, політика правлячих кіл Угорщини, які боялися сепаратистських рухів, стала на перешкоді утворення автономії. Угорський уряд намагався шляхом всеохоплюючої політики асиміляції перетворити місцевих жителів на угорців, а Закарпаття – на невід'ємну частину Угорщини.

Освітня політика угорського уряду спрямовувалася на де-націоналізацію місцевого населення, його повну асиміляцію. Крім вивчення російської мови, угорським урядом було запроваджено угорську мову як державну і обов'язкову. Мотивуючи тим, що в період входження Закарпаття до складу Чехословаччини було створено багато русинських шкіл, влада вдалася до їхнього закриття. Якщо в 1939 р. в русинських гімназіях Закарпаття навчалось 2407 учнів, то у 1942 р. – 1743, і надалі кількість учнів скорочувалася. Якщо на початку 1938/39 навчального року на Підкарпатті працювало 52 горожанські школи, у тому числі 23 русинські/українські, 24 чеські, 4 угорські та одна німецька і в них навчалось 12 127 учнів, то на початку 1940/41 навчального року у 12 горожанських школах (11 державних і одна єврейська громадська, що залишилася) навчався 2621 учень [9, с. 270]. Також тільки вчителі-угорці отримували надбавку до заробітної плати.

Щоби і надалі загальмовувати процеси русинської самосвідомості, в угорських містах організовувалися спеціальні курси угорської мови для «угроруських» вчителів. Зокрема, у місті Папі на таких курсах навчалось 50 вчителів. З цією ж метою окупаційними властями практикувалася також і заміна етнічних русинських/українських вчителів угорцями в семінаріях, гімназіях та школах.

Отож, як бачимо з вищенаведеного, політика угорського уряду в економічній суспільно-політичній та духовній сферах життя на загарбаній території була спрямована на гальмування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття, та на утвердження панівного становища угорської етнотрупи. Однак, реальні процеси в життєдіяльності етнічних громад краю визначалися також і живучістю їхніх національних традицій, прагненням зберігати самобутність свого освітнього, культурного і духовного життя, станом національного самоусвідомлення.

Рівень етнополітичної мобільності українців-русинів гальмувався, адже вони були позбавлені будь-яких можливостей легальної роботи, їм нав'язувалася чужа для них практика угрорусинізму, вони були позбавлені можливостей навчати дітей рідною мовою, мати національну пресу та організаційні форми культурно-мистецького розвитку, були витіснені на маргінес суспільно-політичного життя.

Однак, український націоналістичний рух в краї продовжував, хоч не так активно, все ж результативно діяти. Так, Організація українських націоналістів намагалася, попри значні втрати свого політичного і кадрового потенціалу за часів погрому угорськими окупантами Карпатської України, утримати Закарпаття в орбіті загальноукраїнського націоналістичного руху [11, с. 270]. З цією метою були утворені нелегальні гуртки та курси, що готували кадри для роботи на Закарпатті, а у лютому 1940 р. у Хусті на зборах активу націоналістичного руху було утворено крайовий провід ОУН. Підпільниками ОУН було налагоджено випуск нелегальної газети «Чин», проводилися різні акції проти існуючого режиму. Однією з таких акцій непокори угорському режимові став факт заміни угорського прапора на український на Хустському замку. Угорській поліції вдалося натрапити на слід підпільників. До судової відповідальності було притягнуто 165 осіб. У липні 1942 р. трибунал констатував, що «підсудні проголошували, що Закарпаття завжди було українською землею, такою і залишиться, у зв'язку з чим необхідно відірвати його від Угорщини і приєднати до України» [12, с. 144]. Діяльність Організації українських націоналістів була припинена.

На відміну від націоналістичного, комуністичний рух опору мав ідейно підготовлений актив, також мав моральну, кадрову, фінансову допомогу Радянської України, але одночасно з боротьбою проти окупантів провадив також і рух за єднання Закарпаття з УРСР. Комуністи пропагували радянський спосіб життя, етнічну спорідненість русинів/українців з українцями Радянського Союзу, історичну обумовленість входження Закарпаття до складу України.

З перших же днів угорської окупації репресивний апарат з жорстокістю карав найменші прояви проукраїнських настроїв, у роки ж Другої світової війни та після окупації Угорщини гітлерівськими військами (19 березня 1944 р.) ця жорстокість не мала меж. За таких умов, ризикуючи життям, українці/руси-ни краю не тільки допомагали учасникам руху опору, а й самі ставали бійцями партизанських загонів, що інтенсивно почали створюватися. Підпільний антифашистський рух набирив більш організованого характеру і перетворювався на успішну масову партизанську боротьбу, а Комуністична організація краю 19 листопада 1944 р. легально стає Комуністичною

партією Закарпатської України. Тепер комуністи, народні комітети і ради, громадські і культурні організації, православна церква розгорнули масову пропагандистську кампанію за возз'єднання з Радянською Україною. При цьому широко використовувалось природне прагнення українців/русинів до соборності, патріотичні гасла «Просвіти» і навіть національно-культурна практика державного будівництва Карпатської України. На газетних шпальтах зарясніли гасла: «Хай живе наша матір-батьківщина Україна, якої ми плоть і кров!», «Україно, рідна мати, прийми твоїх дітей!», «Прагнемо жити в одній державі з нашими українськими братами!», «Назавжди возз'єднаємося з матір'ю-Україною!» і т.ін. [13].

Очищення Закарпаття від іноземних окупантів у жовтні-листопаді 1944 р. українцями/руси́нами краю сприймалось прихильно, навіть з ентузіазмом. Хоча атмосфера доброзичливості почала змінюватись на острах перед політичною практикою радянського режиму, однак ідея об'єднання з «великою Україною», яка виношувалась у попередні часи, почала набувати популярності і обрисів політичної реальності. Тривалий період протистояння іноземному пануванню і утвердження української національної свідомості впродовж 20-х–30-х років ХХ ст. стали основними чинниками прагнень українців Закарпаття до возз'єднання з Україною: адже перша спроба возз'єднання у 1919 р. та спроба створити незалежну українську державу в 1938–1939 рр. зазнали невдачі. Завдяки експансіоністській політиці Радянського Союзу були створені передумови для возз'єднання Закарпаття з Україною. З цього часу закарпатські комуністи, слідом за українськими націоналістами і народовцями, почали вживати етноніми «русин» і «українець» як тотожні.

Процес українського самоусвідомлення в умовах визволення Закарпаття (жовтень 1944 – червень 1945 рр.) стимулювався і прискорювався низкою чинників: фактом вигнання іноземних загарбників і організації місцевого самоврядування народних комітетів і рад, що сприймалися як місцева українська влада; ініціативами розгортання масового народного руху за возз'єднання Карпатської України з Україною та рішеннями Першого з'їзду Народних комітетів; демонстрацією кращих зразків української національної культури професійними і аматорськими колективами, широким розмахом в краї ху-

дожньої самодіяльності з використанням кращих просвітянських традицій 20–30-х рр. ХХ ст.; використанням української мови як службової в державних органах влади і почасти в організаціях Комуністичної партії Закарпатської України, запровадженням українського мовного режиму в навчальних закладах краю, що сприймалось населенням як продовження політики Карпатської України. Кожен з цих чинників по-своєму впливав на національне світовідчуття і світосприйняття українців Закарпаття.

В період угорської окупації Закарпаття соціально-економічні, суспільно-політичні та духовно-культурні інтереси українців-русинів краю вчергове були проігноровані. Процеси національного самоусвідомлення та самобутнього розвитку не мали умов для свого існування, а проугорська орієнтація стала домінуючою і всіляко заохочувалась і підтримувалась окупаційним режимом. Антиугорські орієнтації українців/русинів всіляко поборювалися включно з фізичним знищенням.

Українська ідентичність закарпатців (етнічна, мовна, культурна) піддавалася шаленому політичному та психологічному тиску. Жителям краю нав'язувалася думка про те, що вони не мають нічого спільного з українцями, а існує тільки тисячолітня духовна єдність з угорцями.

Свавілля окупаційного режиму було подолане рухом опору, що з особливою активністю проявився в діяльності українського національного підпілля та інтернаціональній комуністичній підпільно-партизанській боротьбі. Український національний рух після масових репресивних акцій окупантів 1942 р. певний час залишався обезкровленим, тоді як комуністичний інтернаціональний рух перетворився на масову військово-політичну силу, за рахунок місцевого населення утворювалися масові партизанські загони. З ініціативи командування партизанських загонів у кількох населених пунктах Закарпаття були утворені перші народні ради (комітети), представники яких 26 жовтня 1944 р. й ухвалили Маніфест про вихід Закарпаття зі складу Чехословаччини і возз'єднання його з Радянською Україною, що відкрило шлях до впровадження на Закарпатті радянського суспільно-політичного устрою.

Політика угорського уряду в економічній суспільно-політичній та духовній сферах життя на загарбаній території

була спрямована на гальмування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття, та на утвердження панівного становища в краї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

1. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців // Культура Українських Карпат... – С. 130–131.
2. Реабілітовані історією: У 27 томах. Закарпатська область. – Кн. 1. – Ужгород, 2003. – С. 22.
3. Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918–1945. – М., 2006. – С. 299.
4. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф. 45. – Оп. 3. – Спр. 493. – Арк. 6.
5. Русская правда. – 1940. – 19 янв.
6. Нариси історії Закарпаття. В 3-х т. – Т. II (1918–1945). – Ужгород, 1995. – С. 491.
7. Kozauer N. Die Karpaten-Ukraine zwischen den beiden Weltkriegen. – Esslingen Am Neckar. – 1979. – S. 136.
8. Почему мы – карпатороссы, а не русины // Карпаторусский голось. – 1939. – 12 марта. – С. 2.
9. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944). – К., 1997. – С. 66.
10. Нежинский Л., Пушкаш А. Борьба венгерского народа за установление и упрочение народно-демократического строя. 1944–1948. – М., 1961. – С. 52.
11. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К.: ІПІЕД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – 682 с.
12. Химинець Ю. Закарпаття – земля Української держави. Нотатки з історії Закарпаття. / Ю. Химинець. – Ужгород: Карпати, 1991. – 144 с.
13. Закарпатська правда. – 1944. – 12, 13, 17, 19, 23 листоп.

Марчук Н. Этническая политика относительно русинов в условиях венгерской оккупации и второй мировой войны.

В статье аргументируется, что политика венгерского правительства в экономической, общественно-политической и духовной областях жизни на Закарпатье была направлена на торможение этнокультур-

ного самосознания русинов Закарпатья и на утверждение господствующего положения венгерской этногруппы. Украинская идентичность закарпатцев (этническая, языковая, культурная) подвергалась колоссальному политическому и психологическому давлению.

Ключевые слова: русины, этническая политика, венгерская оккупация Закарпатья, этнокультурное самосознание.

Marchuk. N. An ethnic policy in relation to Rusyns under the conditions of Hungarian occupation and The Second World War.

In the article argued, that a policy of the Hungarian government in economic, social, political and to spiritual spheres of life on Zakarpattya was directed on braking of ethno-cultural consciousness of Rusyns of Zakarpattya, and on claim of dominating position of Hungarian ethnogroups. The Ukrainian identity of Zakarpattya citizens (ethnic, linguistic, cultural) was added reckless political and psychological pressure.

Keywords: Rusyns, ethnic policy, Hungarian occupation of Zakarpattya.